

Csányi László Erdélyben

(II. és befejező közlemény.)

II.

Csányi levelezéseinek és rendeleteinek legnagyobb része Erdély hadi és politikai szervezésére vonatkozik. Rendkívül tanult fő, világos ész, meleg szív, megkapó idealismus és mégis teljes gyakorlatiasság jellemzik ezt a férfiút, ki a teljes anarchiába merült ország-résznek minden ügyét ismerni és rendezni akarja.

Már Kolozsvárra érkezte első napjaiban tanácskozott egyes befolyásos férfakkal, miként lehetne lecsendesíteni a lázadókat. A mint utóbb is mondta,¹ ösmerte a haza vészes állását és ha ellenségeit legyőznék is, azt a nagy munkát és feladatot, mely a kormány embereire vár: kiengesztelni a nemzetiségek fölzaklatott, gyűlöletet lehelő kedélyét egymás iránt s „belépni az általános jólét eszközlésének stádiumára“. A szegény elámított nép, ha jóbánással képessé teszik a dolgok felfogására, a nép, mely ma feszítedsmeget kiabál, felvilágosítatva a legszebb jutalmat nyújtja: az elösmerést és szeretetet. Arra, hogy a népet a lázadástól elvonja s a nemzeti ügyhöz csatolja, leghathatósabb szernek tartotta a megtérők személyének és vagyonának biztosítását.² Valamivel szigorúbb volt a szászok iránt. Mivel a sereg fizetésére csak nagy bankjegyeket kapott Debreczenből, Tóth Ágost ezredes besztercei főhadparancsnokot intette, ösmertesse meg bankjegyeinkkel a szászokat, kik idegenkedtek tőlük; „ott van pénz elég; nem ártana a felváltást megkísérteni, habár egy kissé drasztikusabb modorban kellene is azt eszközölni“. ³ Márcz. 12-én pedig utasította az erdélyi hadsereg balszárnyának főparancs-

¹ Hosszú László kővárvidéki h. főkapitányhoz, febr. 22. 258. sz.

² B. Egloffstein alezredeshez, febr. 22. 265. sz. ³ Márcz. 4-én 339. sz.

nokát, hogy az ostromállapotban levő szász földön harácsolás útján szerezzék be a hadsereg élelmét.¹

Egymásután alakultak a szabadesapatok, mozgó nemzetőrök, vadászszázadok stb., egy-egy század rendszeren 200 emberrel. A négy hónapos szolgálat helyett azonban Csányi mindenképen a négy esztendő honvédséget akarta megkedveltetni, ha egyszer-másszor keményen megdorgálta is azokat a tiszteket, kik a négyhónapos nemzetőröket szinte erőszakkal akarták fölesketni négy esztendő honvédekké. Helyettese, Berde, ebben a részben nem látszott olyan aggodalmasnak. „Miért ne? — kérdezte márcz. 26-án. — A haza szabadsága, sőt élete veszi igénybe minden magyarnak fegyveres szolgálatát; máskép a földről kiirt az ármány. Ha pedig fegyver kezünkben, kit nem tőrendünk meg?”²

„Mint hajdan az egyéniségek vitézsége és bátorsága egymás ellen birkózva dönték el a népek s nemzetek sorsát, úgy napjainkban *lőszert* az, mi a hadjárás eredményét biztosítja. Az egyesült haza, mely századok óta csak most kezd maga lábán járni, ezen fontos czikkre nézve is eddig másra bízta magát; de most tudván — a tapasztalat nyomán, — hogy egyedül saját erejében rejlik jövő üdvé, megkezd az ágyúkat, a lőpor gyártását. A székelység ebben csodát mívelt.“ Illőnek sőt szükségesnek tartotta Csányi, hogy ezt a példát kövesse Kolozsvár, mely hazafiúi buzgóságában harangjait fel is ajánlotta ágyúknak. Csányi intézkedett, hogy ezeket épen Kolozsvárt öntsék ágyúkká,³ s ugyanott salétrom-gyárat akart felállítani a szünetelő czukorgyár helyiségeiben.⁴ Magához az ágyúöntéshez azonban, mivel a bizonytalan experimentálásnak nem volt barátja, csak *Gábor Áron* gyakorlati nézeteinek meghallgatása után akart fogni s e végből márczius 16-ig öt háromszor is sürgetve kérte magához,⁵ de eredménytelenül.

Ágyúgyár nem is alakult Kolozsvárt, de a honvédelmi bizottság elhatározta, hogy salétrom-gyárat állít fel ottan. Ennek eszközlésére Debreczenből márczius 19-én Solichon érkezett meg, ki leltár mellett azonnal átvette a czukorgyár berendezéseit.⁶

¹ U. o. 450. sz. ² A széki mozgócsapatokhoz, 660. sz. ³ Hosszú László kővári kapitányhoz írt levele márcz. 9. 413. sz.

⁴ Groisz Gusztáv kolozsvári főbíróhoz márcz. 10. 426. sz. Kolozsvárt az ágyúöntést márcz. közepén kezdette meg. 439. sz. V. ö. 481. sz.

⁵ 171. és 523. sz. ⁶ 568. és 690. sz.

El lehet képzelni, mennyi baja volt a hadi felszerelésekkel, mikor pl. az egész Erdélyből fontonkint kellett összeszereznie a salétromsavat, vagy mikor Lahner tábornok márcz. 24. kénytelen volt kinyilvánítani, hogy vadászcsapatai részére megfelelő gép hiányában nem tud „kupagokat“ (kapszlikat) elkészíteni. Ruházat hiányában a Mátyás-huszárok hónapokon át vesztegeltek; Szeben hősei, a Koburg-huszárok, oly rongyosak voltak, hogy tisztességesen ki sem vonúlhattak; több új önkéntes zászlóalj vitézei hónapokon át saját ruháikat koptatták s teljesen lerongyosodtak; mindezekről s a felszerelés egyéb bajairól Csányi levéltára sok, néha igen megkapó adatot tartalmaz.

Több intézkedést tett a sebesültek ápolása iránt. „A kórházak — szolt egy helyütt — nagy figyelmet igényelnek; a katonai zsoldból lefoglaltakon kívül kész az álladalom a méltányos segélyre; ennél elég legyen annyit megjegyezni, hogy nemcsak humanitás, de a haza saját fiai iránti kötelességből is tartozik a haza betegeit ápolni; s mi szükségeltetik, azt az álladalom megfizetendi; határozottan a *mit* és *mennyit* kimondani e tárgyban nem lehet“. Márczius 29-én egész felháborodva utasította Buezi Alajos őrnagyot, tegyen róla, hogy a kolozsvári katonai kórházakban a betegekkel az emberieségnek megfelelő módon bánjanak, a betegeket el ne hanyagolják, őket elférgesedni ne hagyják, hanem tisztán tartsák, az élelmezés pedig pontos legyen.¹

De különösen sok fejtörést okozott az élelmezés kérdése.

„Az *élelmezés* fő dolog ott, hol seregek, táborok vannak — írta Csányi Demeter Józsefnek, midőn márcz. 14. élelmezési biztosnak nevezte ki őt. — Valamint a hiányos élelmezés, az álladalomnak okozott nagy káron kívül, a serget, népet és kezelőket demoralizálja, úgy a becsületes kezelés a seregnél rendet, a népnél bizodalmat gerjeszt; azért nem lehet nagyobb nyereség az álladalomra nézve, mint egy becsületes, ügyes élelmező főnök, kinek vezetése irányozza az egészet“. ¹ „Hogy majd egykor az élelmezés bonyolult ügye tisztába hoztathassék — írta pár nap múlva² — az álladalom egy központi vizsgálószéket lesz kényszerítve alakítani; mert csak így lehet az embereket az álladalom érdekében számoltatni. Bizony,

¹ 488. sz. ² Márczius 20., 578. sz.

élelmező biztost találni, főként értelmest, igen nehéz. Az ily emberekkel gyengéden és kimélettel bánni kötelesség egészen addig, míg okunk nincs ellenök fellépni; mert oly alkalmatlan hivatalt az emberek nem igen vadásznak“. Május elsejétől fogva különben megszüntette a harácsolás útján való élelmezést s élelmezési intendaturát állított föl, melynek élére *Schopf* alezredest nevezte ki.¹

Csányi már márczius 10-én figyelmeztette a honvédelmi biztosságot az Erdélyben várható igen nagy inségre, éhségre s arra, hogy mentül több gabonát már most szerezzен be, mert később drágaság lesz; egyúttal utasította az erdélyi főispánokat s kormánybiztosokat, hogy helységenként összeírassák a felesleges szénát, zabot, búzát, tengerit és rozst s készpénz fizetés mellett valamennyit lefoglalják az állam számára. „Fontos, igen fontos dolog ez, — életkérdés a magyar államra nézve — ismételte egy hét mulva; — és épen azért egy perczig is késedelmeznünk nem szabad.“² Márczius 23-án helyettese, Berde Mózsza, b. Jósika Miklós (a regényíró) szurduki gabonájának megvételéről intézkedvén, megjegyzi, hogy szükség lesz minden gabonára, mert „inséggel nézünk szembe és nagy okosság, de kötelesség is jóleleve gondoskodnunk“.³

A jó élelmezést tartotta a sereg fegyelmezése egyik legfontosabb eszközének, az inséget az oláh lázadás megtörőjének, a méltányosságot és anyagi jólétet a nép megnyugtatójának és bátorítójának. Nemesak levelei, hanem tettei is mutatják, hogy a táblabíróból lett államférfi minden téren ismerte a maga kötelességét.

A fegyelem nem volt teljes. Dézsen a debreczeni nemzetőrök szökdöstek és nem akartak engedelmeskedni, miért Csányi (febr. 18.) rögtönítélő katonai bírósággal fenyegette őket, de fegyelmetlenségük miatt márcz. 11. is panaszkodott ellenök. Szamos-Ujvár tanácsa húzta-halasztotta a nemzetőrök felesketését. „Mi különbség akkor az alkotmányra hitet tenni nem akaró lázongó oláh és Szamos-Ujvár lakosai közt?“ — kérdezte Csányi s febr. 21. Kolozsvárról átment Szamos-Ujvárra, hogy jelenlétével kényszerítse esküre a késlekedőket. Hasonló jelenetek nem voltak nagyon gyakoriak, de mégis előfordultak. Így márczius 26-án komolyan attól tartott a főkormánybiztosság, hogy a bihari nemzetőrök tömegesen megszöknek, mert

¹ Gál Dániel besztercezi kormánybiztoshoz ápril 20., 749. sz.

² 434^{1/2}, 435. és 534. sz. ³ 615. sz.

Feketető és Kolozsvár közt már régóta teljesítnék szolgálatot s mivel feleségeik, gyermekeik, gazdaságaik vannak, egyre jobban türelmetlenkednek. „Attól méltán tarthatni, hogy féktelenül s fegyelmet törve fognak önként hazamenni s ezáltal így felköltött zavargó hajlamukat honn anarchikus kitöréssel fogják tetézni“.

A kolozsvári mozgó nemzetőröket szintén bűnösöknek nyilvánította (febr. 21.) abban, hogy Sz.-Lászlón és Nagy-Létán az oláhoktól elvett zsákmányt maguknak tartották meg, holott feladatuk épen az, hogy az oláhoktól visszavett rablott tárgyakat tulajdonosaiknak vagy az államnak adják vissza.¹ Babos őrmester és 18 legénye ellen Mező-Órön való kegyetlenkedése miatt (febr. 26.) azonnal elrendelte egy rögtön ítélő katonai bíróságnak a helyszínére való kiküldését. „Ily példa több hasznot hoz, mintha száz oláhot felakasztanak“. „Erdély érdeke okvetetlen megkívánja, s parancsolja, hogy az ily kihágások legszigorúbban büntetessenek, mert különben a háborúnak vége sem lesz, a nép a bujtogatók kezei közé játszatik s elvégre is a roppant vér- és pénz-áldozat után egy sivatag ország lesz Erdély“. Azokat a tiszteket, a kik a tábort elhagyták s Kolozsvárt lebzseltek, febr. 22. elfogatni rendelte. Majd a szatmárnémeti főtisztséget fenyegeti meg, ha a katonaságot nem akarná apró bankjegyekkel fizetni s ugyanaznap (febr. 23.) Kabos József krasznamegyei főispánt, ki a honvédelmi bizottságtól Krasznamegyébe rendelt horvát foglyokat önkényesen K.-Szolnok megyébe küldte át. „Nem kellene említenem, hogy hazánk vészes perezeiben mindenkitől, de különösen a főbb hivatalnokoktól, — mert ez rendeltetésök — a honvédelmi bizottmány, mint egyedül konstituált hatalom rendeleteinek hódoljanak s önkényesen ellene ne szegüljenek,“ mire felelősség terhe mellett figyelmeztette is.¹

Ellenben márcz. 13. Eötvös Mihály szatmármegyei kormánybiztosnak azt írta, hogy *bajos* dolog ugyan a honv. bizottság egyenes

¹ 229., 246., 257., 438., 644. és 676—7. sz. Márczius 10-én Kolozsvári Szegedi Mihály (s ez el nem fogadván, Gebbel Károly) városi tanácsos elnökléte alatt bizottságot alakított (Fülel István korm. titkár, Szabó Károly fogalmazó, Schilling János tagokból), hogy ez ítéljen a szabadcsapatoktól bárhonna idehozott rablott tárgyakról. Közli ennek szervezeti szabályzatát is. 431. sz. Ugyan e tárgyban a főispánokhoz 409. és 433. sz.

² 295., 259., 272—3. sz. A két utóbbit különben nem küldte el.

rendelete ellen cselekedni, de még bajosabb, ha annak betű szerént való meghatározásával a közügyet, a haza nyugalma veszélyeztetjük. Helyén valónak tartotta tehát, hogy utólagos jóváhagyás reményében a tisztviselő önállóan is eljárhasson. Eötvösnek nincs tehát reá oka, hogy egy-két felfogásával ellenkező rendelet miatt elkedvetlenedjék. „Ha oly egyéniségek, minőnek önt van szerencsém ismerni, akármi okból elvonják magukat e komoly időszakban a hazától, úgy ügyünk felett kétségbe kellene esni. De már a meddig a terhes iga súlyát én viselem, megbocsát ön, bajtársaim közül önt kisoroltni nem engedem“.¹

Hozzá hasonló igazi bajtársakat akart nevelni a közigazgatás számára.

A jó és egyöntetű *közigaztást* a szabadság kivívására és biztosítására nélkülözhetetlen eszköznek ismervén föl, erdélyi megbízatását a megyéknek magyar lábra való állításával akarta megkezdeni.² E végből már febr. 7. figyelmeztette a főispánokat és kormánybiztosokat,³ hogy mivel a rendes tisztujtításokat az országgyűlés eltiltotta s a tisztviselők kinevezését ideiglenesen a főispánokra, ezek nem léteben pedig a kormánybiztosokra ruházta, olyanokat tegyenek tisztviselőkké, kiknek erélyét, esztét ösmerik s kikért elvállalhatják a felelősségét. Rendezni, illetőleg emelni kívánta a tisztviselőknék fizetését, még pedig a Szabolcsmegyében elfogadott módon, a hogy ezt a megyékkel és székekkel már előbb, február 3-án is tudatta, a rosszúl fizetett tiszteket a magyarországi II. oszt. megyék fizetésével keesegtetvén.³ Utóbb azonban, február 22-én, a *székekre* nézve ezt az ígérteket még korainak mondta, mert sajtáságos viszonyaikat előbb tanulmányoznia kellene, hogy megyékké alakítsa át őket, mire a háborús viszonyok közt nincs idő.⁴

A megyék azonban nem siettek a magyar lábra állítással, miért is márczius 16. újból megsürgette és figyelmeztette őket, hogy néhány kiesinyes kétségök eligazítását hagyják az időre.⁵

Berde Mózsa, mint Csányi helyettese márcz. 24-én ismételte is Csányinak márcz. 16-ki rendeletét, hogy további intézkedésig

¹ 514., 110 sz. ² 485. sz. ³ 30. sz. ⁴ 268. és 520. sz.

⁵ 514. sz. Márcz. 22. Csányi helyettese, Berde M., a hazafiság követelésének tartotta, hogy már most azután a megjavított fizetésű tisztviselők annyi munkát végezzenek, a mennyit csak elbírnak. 601. és 635. sz.

hagyják meg a székely székekben idáig működött tisztek nevezetét, számát, hatóságát és fizetését, mert ezúttal gyökeresen intézkedni nem lehet.¹

Kiváló erélyt és tapintatot követelt a közigazgatás szervezése a nemzetiségi izgalmaknak kitett vidékeken.

Mialatt az ország más részeiben a bujtogatások látszólag szűnni kezdtek, Szász-Régenben és vidékén márczius közepétől fogva az izgatások „a legnagyobb merészséggel és a legnagyobb szemtelenséggel“ kezdődtek újra, mit a kormány a „mindig leggazabb szellemű,“ a magyarságot nyilvánosan gyűlölő szász-régeni tanácsnak tulajdonított. A fő kormánybiztos márcz. 28. elrendelte tehát, hogy a tanácsot az 1848. évi törvényben megállapított minősítésű választók (tehát nem a centrum emberei) újra alkossák és pedig lehetőleg becsületes, magyar érzelmű emberekből; továbbá, hogy a közönséget érdeklő dolgokat ne maga az esküdt közönség végezze, mint idáig, hanem erre a törvényes minősítéssel bíró városi emberek folyjanak be; a tanácsülések és a közgyűlések nyilvánosak legyenek; polgári és közigazgatási tekintetben teljesen megyei hatóság alatt álljon. Egyúttal kérlelhetetlen köteletségévé tette Tordamegye felső kerülete minden tisztjének, hogy járásukban legyenek éjjel-nappal, vizsgálódjanak és örködjenek, az alkalmatlan tiszteket elbocsássák s helyökbe azonnal alkalmas, derék, erélyes tiszteket tegyenek.²

Csányi leveleskönyvében nincs nyoma, mint szervezte magát a szászok földét, melyet ostromállapotba helyezett, 4 rögtönítélő s 7 büntető-törvényszékkel látott el, közpénztárait állami felügyelet alá vetette, a tisztújítást, melyet még Bem rendelt el, helyben hagyta stb. Fáradhatatlan tevékenységűek és erélyének azonban így is elég jelével találkozunk.

Ápril 3-án mivel Alsó-Fehérmegyében is helyreállítható immár a társadalmi élet és a rend, hivatalosan fölkérte b. Kemény István főispánt, utasítsa megyéjének Kolozsvárt s másutt levő tisztviselőit, hogy állomásukra visszatérjenek, ő maga pedig kövessen el mindent, hogy a megyét magyarországi módon szervezze újra. Ápril 17-én a szász városok tanácskozásaiban való nyilvánosságot rendelte el.³

Ápril 12-én különben már a hadügyminiszter is felszólalt az ellen, hogy a katonai hatóságok a polgári hatalom eljárásába ele-

¹ 621. sz. ² 678. sz. ³ 698., 738. sz.

gyednek, Csányi pedig 20-án arra is felhívta Gál Sándor ezredest,¹ hogy a székely földön ne növelje a polgári tisztviselők számát s a polgári dolgokban csak a kormánybiztosok beleegyezésével és közremunkálásával ügyekezzen eselekedni. Rosz néven vette különben, hogy Gál Sándornak a polgári ügyekbe való avatkozását egyesek az ő elmellőzésével jelentették fel a kormánynak. „Úgy látszik — jegyezte meg, — azok az urak nem tudják, hogy én azért vagyok itt, hogy a kormány személyében intézkedjem; — igaz, hogy 13 hónap óta még csak ennyi elmellőzés sem történt személyemre nézve a tisztviselőktől“.

A székely kormánybiztosokat, Németh Lászlót és Mikó Mihályt is figyelmeztette, hogy óvatosak legyenek a tisztviselők számának szaporításában, mert a tisztviselőket ezentúl az állam fizeti „s addig nem szabad terhelnünk a népet, a míg azt javakban nem részesítendjük, melyek által terhét elviselhesse“. A királybírákat oly számban, mint eddig, nevezzék és tekintsék alispánoknak, a főbírák és alszolgabírák is annyian legyenek, mint idáig, de minden bíró mellé állítsanak egy esküdtet, mert törvényes bizonyosságul magyar értelemben a bíró az esküdttel szolgál; egy fő- és egy alpénztárnok elegendő.²

A polgári és katonai kormányzásban mily rendkívül csekély összegekkel kellett Csányinak dolgoznia, bizonyítja, hogy leveleskönyvének s levéltárának bejegyzései szerint január 30-tól kormányzatának egész ideje alatt a pénzügyminiszteriumtól 12 részletben összesen csak 902,250 frtot kapott. Ezzel kellett kivennie három hónap alatt a muszkákat, legyőznie az osztrákokat, szászokat, oláhokat, fizetnie a katonákat s tisztviselőket, segíyeznie a háborúban elesettek árváit, özvegyeit, az államnak gabonát vásárolnia stb. Sok baja volt a miatt, hogy a pénzügyminisztérium rendszeren százforintosokban küldte be a kívánt összeget; így pl. ápril 2-án kétszázezer forintnál jóval több százalasa volt, a mit a zsold kifizetésére egyáltalában nem használhatott.³ Különben a honvédelmi bizottságnak már márczius 18-án bemutatta Gál Sándor ezredes tervét a Székelyföldön felállítandó rézpénzverő-gyár iránt, de a pénzügyminiszteri államtitkártól, Duschek Ferencztől, márczius 27. azt a tudósítást nyerte, hogy pénzverő-gépek Debreczenben sincsenek.⁴ A bankjegy-sajtó éjjel-

¹ 746. sz. ² 748. sz. ³ 696. sz. ⁴ 547. sz. Csányi levéltára 1019/1212. sz.

nappal, éjfélt után is dolgozott, de még sem tudta kellő számban előállítani az apró bankjegyeket. „Kíméljük az Istenért a pénzt — írta Csányi Gál Sándorhoz ápril 20-án;¹ — mert nem lehet meg nem akadnunk annak hiánya miatt“. Ő azonban negyedéves kormánya alatt sohasem akadt meg s kivált a fegyverek beszerzésére mindig volt pénze; számadásait rendben vezette s ápril 1-én Vay Miklós, volt kormánybiztosnak, illetőleg Zeyk József pénztárnoknak decz. 18-ig terjedő számadásait is fölszerelni akarván, mindenfelől bekvánta a tőlük kiállított nyugtákat, utalványokat stb.

Hadi és politikai tekintetek egyaránt követelték a közlekedés ügyének rendezését. A táborig postákat tudvalevőleg mindjárt kormányzásának kezdetén nagyban fejlesztette, de a rendes posták ügyével is gyakran foglalkozott. „A jól rendezett posták teszik — szerénte² — a társadalom életét. E nélkül a társadalom ereiben a vér nem keringhet, hanem fennakad és lesz halál“. A postaügyek élén gr. Bethlen Farkas állott, s mint vállalkozó különösen Biasini Domokos szerepelt.

Kereskedelemről alig lehetett szó, az *ipar* pedig csaknem kizárólag az állam érdekeit szolgálta. Különösen sok megrendelésre számíthatott a bőr- és ruházat-ipar, ha Erdély inkább csak mint a nyers anyag szállítója jött is tekintetbe. Egyes vállalkozások, mint pl. a nyereggyártás, rövid kísérlet után meghiusultak; csak a gép-ipar rendkívüli hátramaradottsága mellett érthető, hogy Erdély kardokkal, puskákkal nem tudta ellátni önmagát; ágyúit, löszereit azonban önmaga készítette s kezdetleges eszközei mellett ezekben a világ bámulatát is kiérdemelte. Egyébiránt a háborús viszonyok közt még a régiebb iparágak is meglehetősen elhanyaglottak. A nyilvánosságnak ebben a korszakában elegendő nyomda sem állott rendelkezésére. Februárban a balázsfalvi oláh nyomdát széjjelszórva szállították Tordára; onnan Csányinak márcz. 24-iki rendeletére Vízi István hozatta be Kolozsvárra. Gróf Lázár László kancellártól a főkormányiszék levéltárából még báró Wesselényi Mikósnak a harminczes években lefoglalt könyomdáját is kiadatni kérte gróf Bethlen Farkas részére s valószínű, hogy annak egyes részeit Debreczenbe küldte Duschekhez, ki többször kért tőle nyomdai köveket.³

Az *őstermelés* érdekében Csányi alig tehetett valamit, ha pl.

¹ 746. sz. ² Márcz. 17., 536. sz. ³ 382., 619., 667. sz.

a mezei rendőrség stb. tekintetében vannak is érdemei. Őnt és szentet kutatva, a bányászatot miindenesetre előmozdította, legtöbbet azonban a sóbányák érdekében tett, melyekből milliókra menő jövedelmei voltak az államnak. Számos levele és rendelete foglalkozik azzal, hogy megóvja a sóbányákat, melyeknek oláh munkásai jobbadán a lázadókhöz csatlakoztak s vagy fenyegették a meglevő bányákat, vagy újabb, rabló sóbányászatot nyitottak (pl. Szász-Péntek, és Bilak körül). Munkások hiányában még a kisebb politikai bűnösöket is alkalmazni kívánta a sóbányákban, melyek közül csupán Dézsakna évi termését 72,000 mázsára becsülte.¹

„Az egyesült haza szabad földjén — írta Csányi márcz 10-én gr. Bély Ferenczhez² — a törvény előtt úgy, mint Isten előtt, nem létez ember és ember között már különbség; a törvény jótékonyasága által most mind *egyenlők* vagyunk, a hogy Isten teremtett. A szolgaság járma széttöretett, úr és jobbágy csak a múlt emlékében tűnnek fel; a jelen csak romjait bámúlja a vészes ezredéves választófalaknak. De a törvény, mely a szolgaság bélyegét letörlé a hon millióinak homlokáról, igazságos-e? Mint ilyen *kármentesíteni* kész azokat, kiket a szabadság malasztteljes áldása anyagi vesztésben részesített.“ A kárpótlásra számítható javak kitudása érdekében tehát Csányi márcz. 10. bizottságot alakított, melynek elnökévé gr. *Bély* Ferenczet, tagjaivá pedig *Weér* Farkas főispánt, *Simó* Károlyt, *Dorgó* Lászlót és *Ocsvay* Ferenczet nevezte ki. Részletes utasítást nem adott nekik s azt sem tudhatja, hogy az országgyűlés 3—3 osztályt állapít-e meg a kárpótlás mértékében, vagy minden különbség nélkül ad-e kárpótlást. Magyarországbán elég az elvesztett telkek vagy zsellérek számát tudni; Erdélyben azonban nem voltak telkek s így a bizottság feladata, hogy mégis valami tervet készítsen a kárpótlás módjára nézve.

Az *adózás* kérdésében is előítéletekkel kellett küzdenie. „A fejadó helyett az ország gyűlésének nézetéhez alkalmazott személyadót, — úgymond³ — czélszerűbbnek tartom. Az eddig adómentes személyek sem vagyonukra, sem személyökre nézve az *egyenlőség* és *közös teherviselés* elvénél fogva senki kiváltsággal nem bír“. Jellemző, hogy márczius 15-ike első évfordulóján ezt egyáltalán hangsúlyozni kellett.

¹ 188., 214., 331., 507., 579., 653., 700., 721. sz. ² 427 sz.

³ Hosszú Lászlóhoz márcz. 15., 513 sz

Az igazságszolgáltatás rendezése Csányinak elsőrendű dolgai közé tartozott. „Önök tudhatják, — írta már febr. 2-án Kolozs-megye fenyítő-törvényszékének, — hogy Magyarországnak új kriminális kodexe nincs; a bűnvádi eljárás az eddigi formák közt foly. Járjanak el önök úgy e részben, mint eddig. A testi büntetés alkalmaztassék czélszerűleg“. ¹ Nem is volt egyéb utasítás, mint a mit elődje, Beóthy, a rögtönítélő bíróságok elé tartozó bűntényekre nézve január 13-án s a rendes bűnvádi eljárásról január 17-én adott ki. Csányi febr. 3-án első sorban Belső-Szolnokvármegyét figyelmeztette, hogy a kettőnek munkakörét össze ne zavarja, hogy az esetleg a rendes törvényszéken hozott halálos ítéletet végrehajtás előtt az igazságügyminiszter elé terjeszsze s hogy a rögtönítélő bíróságoktól hozzá áttett ügyekben is bíraskodják. ²

Mivel Erdély szerencsétlen viszonyai közt a rendes büntető-törvényszékek teendői felszaporodtak, Csányi az igazság és humanitás érdeke követelésének tartotta a törvényszékek eljárásának gyorsítását. Ehhez képest február 7-én ³ elrendelte, hogy a megyei büntető-törvényszékek állandók legyenek mindaddig, míg a körülmények kedvezőbben alakúlnak; az egy törvényszék helyett azonban minden megyében *kettőt* alakított 1—1 elnökkel és jegyzővel s 4—4 bíróval, úgy azonban, hogy a jegyzőnek ne legyen szavazata. A bírákat a főispánok, vagy ha nincsenek, a kormánybiztosok nevezik ki, a bírák azonban a két járásba önmagukat osztják szét s elnökeiket is önmaguk választják. Felebb kell küldeni minden ítéletet, mely egy évi börtönnél nagyobb büntetést ró ki; e végből Kolozsvárt ideiglenesen felebbviteli törvényszéket alakított. Az első ítélőbíróság elnökének 3, bíráinak 2 forint s jegyzőjének 2 frt 30 kr. napidíjat határozott. A tárgyalás alatt az ülés nyilvános, ítélethozatal fölött való tanácskozásban titkos, ítélet hirdetéskor ismét nyilvános. ⁴

Az eljárás, mint Ugron István tordamegyei kormánybiztosnak márcz. 9. adott utasításából is kitűnik, az volt, hogy a rendes megyei törvényszék tagjait a főispán nevezte ki, s ez a törvényszék alakította meg a megyében szükséges második törvényszéket; így pl. a tordai a szász-régenit. ⁵ Ez utóbbit különben a kormánybiztos már márcz, 15-én megszüntette, mert Szász-Régenben nem volt törvényszék s az

¹ 11. sz. ² 29. sz. ³ 110. sz. ⁴ 537. sz. ⁵ 419. sz.

egész megye igazságszolgáltatását, más megyék módjára, a tordaira bízta; „meggyőzhetik, ha szorgalmasan munkálандnak“.¹ A rögtönítélő bíróságokat egy polgár vagy katona elnökle alatt rendszerint 2 polgári és 2 katonai egyénből alakította meg.²

Rajta volt, hogy a bíróságok a zaklatott körülmények közt se lépjek át illetékességük körét. Az orsz. képviselőházat márcz. 15. ő maga figyelmeztette, hogy Berzenczey László volt kormánybiztos mint képviselő egyedül a képviselőház bírósága alá tartozik;³ másnap pedig Németh László kormánybiztost utasította, hogy Szentiványi Györgyöt, mint képviselőt, csak abban az esetben tartóztassa le, ha szabad lábön hagyása veszélylyel járna, mert bírája, ha csak nem katona egyszersmind, mindenkor a képviselőház és senki más.⁴

Márcz. 23-án már Csányi helyettese, Berde Mózsa utasította b. Kemény Ignác kolozsmegyei kormánybiztost, hogy a törvényszékek börtöneiben pontosan és hazafíú buzgósággal járjanak el s délelőtt és délután is üléseket is tartsanak, „hogy az ártatlan ne szenvedjen, a bűnös pedig jókorra lakoljon s az állomány a rabok időntúli tartása s a bírák hanyag eljárása miatt ne károsíttassék.“⁵ „Ügyeskednünk kell a foglyokkal — írja aznap a hadi foglyokra nézve is, — máskép kiesznek mindemből.“⁶ A vérbíróság tanácskozásának helyéül márcz. 24. a főkormányszéki épületet jelölte ki.⁷ A bakók szolgálata meglévén szüntetve, a mennyiben akasztani többé nem volt szabad, Aranyos-széket márcz. 19-én tett kérdésére márcz. 26. oda utasította, hogy halálos ítéleit golyóval hajtassa végre.⁸

Maga Csányi „az igazságszolgáltatás alapja levén a státusnak,“ a bíróságokról részletesebb tervet dolgozott ki, melyet ápril 20. a székelyeknek megküldeni ígért;⁹ ezt a tervet azonban nem találom íratai közt. Mindamellet az igazságszolgáltatásban ő sem tudta teljesen mellőzni a politikai tekinteteket. Így ápril 22. saját felelősségére is szabad lábra helyezni kívánta Oláh János volt fogadóst, kinek két fia vérzett a hazáért. Legjobban szerette volna mindenestre, ha ítélet alapján mondanák ki ártatlanságát; ellenokíratok

¹ 501. sz. ² 419. sz. ³ 504. sz.

⁴ 527. sz. Még határozottabban szól ez ügyben márcz. 20. Csányi helyettese, Berde Mózsa, 582. sz., magához Szentiványi Györgyhöz írt levelében.

⁵ 608. sz. ⁶ Décesey László kraszna- és középszolnokmegyei kormánybiztoshoz 613. sz. ⁷ 623. sz. ⁸ 643. sz. ⁹ 748. sz.

— tudtával — úgy sincsenek s így ex sufficientia probatur. „Politikai tekintet, mely viszonyainkban fődolog; tessék e szerint intézni Oláh János ügyét.“¹

De épen politikai tekintetekből nem helyeselte azt az általános amnestiát, melyet Bem még a múlt év végén minden megtérőnek nyújtott s mely sok tekintetben alkalmas volt arra, hogy épen az államférfiak működését bénítsa meg.

Márczius 14-én Bem bűnboesátó levelét akkép értelmezte, hogy a rögtönítélő bíróság elébe 1848. decz. 28. előtt elkövetett bűnökért senkit sem lehet állítani, hanem az ilyet a rendes büntető bíróságok előtt perlik és büntetik. Rablókra, gyilkosokra stb. sohasem szól az amnesztia, mert „a bűn büntetetlen nem maradhat, — ez az Isten, természet és polgári törvények rendelete.“ Kossuth márczius 18-án Bemmel szemben öneki adott igazságot és a szelid-elkű, de vaskezü Csányi azzal vált meg főkormánybiztosi állásától, hogy május 11-én hadi törvényszéki ítélet alapján főbelövette a szászok kiváló emberét, Roth István Lajost, Küküllőmegye császári adminisztrátorát. Ápril 23-án több hazaáruló vagyonának elkobzására utasította az államügyészt² s általán szigorúan járt el a hazaárulás gyanúja esetében; de azonnal megadta az elégtételt az ártatlanul vádoltaknak. Így pl. Kornis Gábor gróf és Ehrenfels Ödön báró febr. 22-én az ellenség táborában való járásuk miatt elfogatván, 26-án Csányi már falragaszokon tudatta, hogy a bíróság ártatlanoknak találta, ő tehát szabadon boesátotta őket.³

Deák Ferencz barátja, Csányi László, a haza vészes körülményei közt vértételektől sem riadt vissza s igazán forradalmi jellemnek bizonyult be, de a *vallás és közoktatás ügyében* tett intézkedései is mutatják, hogy a háborút a békét akarva vezette. A felekezetek közt — odaértve a hú görögkatholikus és görögkeleti oláhokat is — fenn akarta tartani a teljes viszonzosságot. Gál Sándor ezredeest ápril 20-án óva intette, kímélje a felekezetek érzékenységét; hiszen „a protestánsok még az absolutus irányzatú schwarezgelb kormány alatt sem igen túrték az avatkozást.“ Kevéssel azelőtt (ápril 10.) minden vallásbeli püspököt felszólított, hogy 48 óra alatt

¹ Ugron István kormánybiztoshoz, 753. sz.

² A felebbviteli büntető törvényszékhez, 492. sz.

³ Csányi-levéltár, 3295/2087. ⁴ 260. és 293. sz.

terjeszszék föl a kezök alatt levő lelkészek, iskolamesterek és énekvezetők neveit. Kész volt őket lehetőleg az állam pénztárából is segíteni, a mint a maros-vásárhelyi tanárokat már február 14. egyenesen biztosította, hogy állami fizetést ad nekik, mihelyt elkezdik a tanítást; Kolozsvárt pedig mindjárt odamenetele után, február 3. elkezdette a tanítást.¹

Értésére esvén, hogy „a lázadó oláh csorda“ által feldúlt enyedi iskola könyvtárából s ritkaság-gyűjteményéből még több darab található az épületek romjai közt s imitt-amott a megmaradt házaknál, ápril 21-én fölhívta az igazgatóságot, hogy az illető tanárok katonai fedezet és esetleg segítség mellett szedjék össze a könyvtár és egyéb gyűjtemények még meglevő darabjait és azokat adják be a kolozsvári iskola könyvtárába; a mit lehet, így biztosítván az enyészet ellen.²

Békésebb időkben kétségkívül mélyebb nyomokat hagyott volna a közműveltség történetében. „A történetekben — mint önmaga írta³ — azok festettek nagyoknak, kik vészt, pusztulást s könyvek árját árasztották a népekre. Korunkban forduló pont lesz. A történet ítélete a nép átkos ítélete lesz azokra, s az emberiség jóltevőül fognak följegyeztetni azok, kik áldozának, hogy enyhítsék a nyomort“. Ő irányt tudott adni a háborgó Erdély magyar népe nemesebb érzelmeinek és itt bemutatott 771 levele bizonyítja, hogy valóban mindent elkövetett a nyomor enyhítésére, a békés kibonyolódásra, s hogy igazán az emberiség jóltevői közé tartozott.

¹ 186., 719., 746. sz.

² 750. sz.

³ Báró Radák Istvánnéhoz, 245. sz.